

Xòe Khăn

- biểu tượng đặc sắc của văn hóa

Xòe Thái

■ BUI QUANG THANH

Tiết mục Vòng xoè của đồng bào dân tộc Thái tại Lễ hội Văn hóa, du lịch Mường Lò năm 2019, tỉnh Yên Bái.

Một điệu xoè của dân tộc Thái.

Xét về cội nguồn, "xe" hay còn gọi thông dụng là "xòe" (tiếng Thái có nghĩa chung là Múa) của cộng đồng dân tộc Thái trước hết bắt nguồn và gắn kết song hành với sinh hoạt tín ngưỡng. Xòe là nơi góp phần thể hiện quan niệm của người Thái về vũ trụ và về nhân sinh, thông qua các hoạt động nghi lễ của các thầy cúng và người tham gia thực hành chính là các con bện hoặc những người có niềm tin vào thần linh. Các điệu Xòe nghi lễ cúng Thần là biểu hiện tập trung nhất của các hình thức múa (Lễ hội Kim pang Then), với các dạng múa/xòe dâng lễ, múa cầu vong, múa chào mừng các hồn vía về, múa dâng lễ cảm ơn các thần bện đã cứu mệnh cho người ốm. Đi kèm theo các điệu xòe/múa là những lời hát chứa đựng những triết lý nhân sinh và ẩn chứa quan niệm về vũ trụ, con

người. Trước đây, việc "xòe" trong lễ hội bản mường (xên bản, xên mường...) gắn với phần nghi lễ đều do các ông Mo (thầy cúng) đứng ra chủ trì và những người tham gia vào cuộc "xòe" cũng chỉ là những người được coi là "có căn số" do Then Mo (thầy cúng) lựa chọn để cùng xòe theo những nghi thức bài bản đã định. Xòe gắn với tín ngưỡng nói chung bao giờ cũng hướng đến tâm thức thể hiện sự biết ơn sâu sắc đối với trời - đất, với các vị thần linh - những "bậc tối cao" đã (được cho là) có công tạo bản, tạo mường, phù hộ cho dân bản, mường được ăn no, hạnh phúc, tiêu trừ bệnh dịch, lúa, ngô được mùa, thóc gạo đầy bồ, mưa thuận gió hoà, không thiên tai, nạn dịch... một sự thành kính với các đấng thần linh trong lễ thức.

Xòe Thái nhìn về cội nguồn, thường gắn với các nghi lễ chủ yếu và dường như trước hết tập trung vào mấy điệu múa

khăn, vốn văn hóa do các thế hệ tiền nhân người Thái từ nhiều đời trước sáng tạo và truyền lại. Dần dần, do những điều kiện giao lưu về kinh tế - văn hóa giữa các địa phương phát triển, người dân ở hầu khắp các làng bản Thái đã biết cùng nhau trao đổi, giao lưu để tìm hiểu, phục hồi các điệu xòe truyền thống vốn đã bị lãng quên, đồng thời cũng sáng tạo thêm nhiều điệu xòe có sử dụng các phương tiện quen thuộc của người Thái để làm đạo cụ diễn xướng, từ đó sinh ra hàng loạt các điệu xòe khác nhau. Tên các loại đạo cụ đó trở thành tên gọi cho từng loại múa xòe, theo những nội dung diễn xướng mang ý nghĩa nghệ thuật và giá trị văn hóa độc đáo. Đây là các loại xòe đến nay đã thành danh, quen thuộc với hầu hết các đội văn nghệ thôn bản người Thái: "Xe cụp" (múa nón), "Xe ví" (múa quạt), "Xe khăn" (múa khăn), "Xe mắc hình" (múa quả nhạc), "Xe póc" (múa bằng những bông hoa), "Xe may" (múa gậy), "Xe tinh tấu" (múa đàn tinh)... Đi theo những điệu múa của từng loại đạo cụ này còn là đội ngũ phục vụ nhạc đệm với những Khen bẻ, Đàn tính, Quả nhạc, Trống to - nhỏ, Ông tăng bằng (ông gõ chế tác như mõ)... Nổi bật trong số các dạng thức xe/ xòe đó vẫn là xe khăn/ múa khăn, một hình thức thực hành văn nghệ thể hiện rõ nét nhất sự đan quện của các yếu tố thực hành tín ngưỡng với hiệu quả nghệ thuật và mang tính biểu tượng văn hóa độc đáo của cộng đồng người Thái ở vùng Tây Bắc - Việt Nam.

Theo các bậc cao niên kể lại: Trước đây, người Thái khi tổ chức sinh hoạt xe/ xòe, chủ yếu chỉ dùng đạo cụ là chiếc khăn, dệt theo hình dải lụa nhiều màu sắc, kích cỡ rộng chừng hai gang tay, dài trung bình gấp rưỡi thân người. Người dân quan niệm rằng, chiếc khăn là sản phẩm của lao động, nó mang trong mình cả giá trị vật chất và tinh thần, do người Thái nơi đây làm thủ công sáng tạo ra. Mọi công đoạn từ lựa chọn cây rừng, ngâm tẩm để chẻ tác ra sợi tơ cho đến các bước dệt thủ công thành từng tấm khăn và đặc biệt là làm màu để nhuộm khăn từ các loại lá, rễ cây cho ra đủ màu sắc của "cầu vồng" đã thể hiện sức sáng tạo đặc biệt của các thế hệ người Thái. Hầu hết các cuộc xòe đều gắn với việc sử dụng chiếc khăn theo từng dạng thức như "Nâng khăn mời rượu" (điệu Khảm khăn mời lấu) hay điệu xòe "Đón hôn" (bắt chéo khăn theo các bước tiến - lùi, hoặc điệu "Nhôm khăn" (tay múa tung khăn lên trên đầu hoặc ra các phía). Người "xòe" sử dụng khăn chuyển động khéo léo với thân người, cùng sự vận động của chân tùy theo những tư thế, góc độ, nét mặt, ánh mắt để kết hợp uyển chuyển, tạo nên những đường nét "xòe" với khăn thực sự đẹp mắt và hấp dẫn. Ngoài ra, đạo cụ khăn còn là vật trang điểm cho một số động tác "xòe" khác, góp phần tôn lên vẻ đẹp và sức cuốn hút của điệu xòe. Song, dù là ở mức độ nào thì chiếc khăn cũng luôn được người Thái yêu thích, luôn coi là vật phẩm đáng trân trọng. Không phải ngẫu nhiên mà ở hầu khắp làng bản người Thái, điều đó còn được thể hiện qua các hoạt động văn hóa cộng đồng: Mỗi khi khách quý đến chơi, hay vào các dịp lễ Tết, để thể hiện sự thân thiện, mến khách, chủ nhà thường quàng và tặng khăn cho khách ngay từ khi đón tiếp.

Nhìn theo diễn trình lịch sử, trước khi chiếc khăn với đủ loại sắc màu rực rỡ hòa vào sinh hoạt náo nhiệt của văn hóa cộng đồng, nó đã là vật phẩm quan trọng gần như

VÂN KHÁNH

MÙA XUÂN

*Nói gì với em rằng mùa đang say
Nhưng bông hoa nở màu nhung nhớ
Nhắc em ghé vườn trần
Thấp nền lung linh.*

*Nói gì với em những ngón tay xinh
Gõ vào đêm tiếng dương cầm thao thiết
Tóc còn xanh mấy mùa
Mắt đa tình còn ướt.*

*Nói gì với em nụ đời còn xanh
Đôi chân trần chạy rong trong khu vườn nhà mẹ
Hoa trái reo vui đón em như thuở bé
Em hát ngày vừa lên.*

*Nói gì với em mùa xuân chôn rộn bên thềm
Chờ vũ điệu valse mẹ dầm
Em là hương của mùa yêu nhau.*

bắt buộc được sử dụng trong thực hành các nghi lễ tín ngưỡng. Phóng vấn một số nghệ nhân tại Nậm Nhùn, Phong Thổ (Lai Châu), Mộc Châu (Sơn La) và Nghĩa Lộ (Yên Bái), còn nhận biết thêm về vai trò của tấm khăn trong múa xòe phục vụ nghi lễ của người Thái. Khi cuộc xòe diễn ra trước ban thờ do thầy cúng chủ trì, chiếc khăn qua các điệu thức thực hành của các cô gái Thái được uyển chuyển biến đổi theo các lớp lang nghi lễ khác nhau. Khi hai tay người múa bắt chéo về từng bên, chiếc khăn biểu tượng cho mái chèo đưa thuyền hương về thượng nguồn sông Hồng tìm về đất Tổ. Khi chiếc khăn được giăng chéo và gơ cao trên đầu, biểu tượng cho chiếc thang dựng ra để đón linh hồn những người đã khuất về dự lễ cùng con cháu. Khi chiếc khăn được xoắn lại, quay theo nhịp múa, lại trở thành biểu tượng cho chiếc roi giông ngựa, tiễn đưa linh hồn người đã khuất về thượng giới...

Bước vào đời sống sinh hoạt văn hóa cộng đồng, chiếc khăn càng ngày càng được "chế tạo" theo các kích thước, hình dáng khác nhau, tạo nên sự đa dạng, đáp ứng nhu cầu sử dụng của các cô gái Thái, ở mọi lứa tuổi và thành phần, nghề nghiệp khác nhau. Cùng sử dụng chiếc khăn để xòe, nhưng phụ nữ Thái trắng thường sử dụng khăn lụa dài để múa còn phụ nữ Thái đen lại sử dụng chiếc khăn piêu vốn hằng ngày được dùng để đội đầu, có thêu những hoa văn rất đẹp, tham gia vào các cuộc xòe như một thứ "đạo cụ" mang đặc trưng riêng để múa.

Và, nhìn vào hiện trạng sinh hoạt văn hóa của cộng đồng người Thái ở Tây - Bắc Việt Nam hàng trăm năm nay, nghệ thuật xòe khăn Thái với sự tích hợp giá trị giữa tín ngưỡng, nghệ thuật và biểu tượng văn hóa một cách hài hòa, sinh động và mang bản sắc văn hóa tộc người rõ nét, đã góp phần làm giàu cho nghệ thuật múa dân gian, đồng góp cho quá trình sáng tạo, đa dạng hóa nguồn vốn di sản văn hóa phi vật thể của dân tộc Thái nói riêng và cộng đồng quốc gia đa dân tộc Việt Nam nói chung. Đó cũng là căn cứ thực tiễn vững chắc giúp cho nghệ thuật xe/ xòe Thái trở thành một thứ tài nguyên văn hóa để cộng đồng người Thái góp phần phát triển du lịch, tăng trưởng kinh tế và quan hệ giao lưu với các dân tộc anh em, trong và ngoài nước, hướng tới đại diện cho một phần của tinh hoa di sản văn hóa nhân loại! ●